

ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИШ БИЛАН БАНДЛИККА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ

*Зикрияев Зокир Мамирович
ГулДУ доценти*

*Расулова Насиба Тогаевна
ГулДУ таянч докторанти*

*Зикрияев Фахриддин Мамирович
ГулДУ катта ўқитувчиси*

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодий ривожланиш цикллари ва уларнинг аҳолини иш билан бандлиги шаклининг ўзгаришида намоён бўладиган ижтимоий-иқтисодий оқибатлари таснифланган, иқтисодиётни инновацион ривожланишининг иш билан бандликка таъсирига баҳо берилган ҳамда меҳнат бозорида иш билан бандликнинг ностандарт шакллари кенг жорий қилишдан келадиган ижтимоий ва иқтисодий самара асосланган.

В данной статье проанализированы циклы экономического развития, их социально-экономические последствия, проявляющиеся в изменениях форм занятости населения, дана оценка воздействию инновационного развития экономики на занятости. Обоснован социально-экономический эффект от внедрения нестандартных форм занятости на рынке труда.

Калит сўзлар: инновацион иқтисодиёт, иш билан бандлик, ностандарт иш билан бандлик, мослашувчанлик, трансформация

Кириш

Ҳозирги шароитда ахборот инқилоби ва унинг оқибати сифатида ишлаб чиқариш жараёнига ва меҳнатни ташкил этишга ахборот технологияларининг кенг жорий этилиши, янги илм-фанга асосланган иқтисодиёт тармоқларининг пайдо бўлиши муносабати билан иқтисодиётда трансформация жараёнларининг фаоллашуви юз бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси аҳолини, шу жумладан, таълим муассасалари битирувчиларини иш билан бандлигини таъминлаш масалаларига тўхталиб, қуйидагиларни таъкидлаб ўтди: “Бугуннинг ўзида ҳар бир битирувчини аниқ бир ташкилотга бириктиришни таъминлаш билан бирга, унинг бўлажак иш жойи, иш ҳақи ва ижтимоий шароитларини аниқ белгилаш зарур.” [1].

Иш билан бандлик шакллариининг ўзгариши аҳолини иш билан бандлигининг анъанавий юзага келган тузилмасини ўзгартириб, меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлигини оширади, бунда меҳнат ресурсларининг тақсимланиши халқаро меҳнат бозорида юзага келадиган конъюнктуранинг таъсири остида юз беради.

Иқтисодий фаол аҳолини ишлаб чиқаришнинг анъанавий тармоқларидан озод этиш ва уларни иқтисодиётнинг инновацион секторига ишга йўналтириш

хўжалик юриштишнинг барча даражаларида, биринчи навбатда, минтақавий даражада самарали иш билан бандлик сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни тақозо этади, бу ҳол мамлакатимиз учун ўта муҳим, чунки, иш билан бандлик шаклини ўзгартириш жараёнига Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги фарқлар катта таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, аҳолини иш билан бандлигини тартибга солиш чоратадбирларини ўз вақтида ишлаб чиқиб, амалга ошириш давлат, меҳнат ресурслари ва иш берувчилар ўзаро ҳамкорлигининг янги шакллари, шунингдек, мамлакатнинг инновацион ривожланишга жадал ўтишини таъминлайди.

Ривожланган мамлакатларда иш билан бандлик шаклининг ўзгариши мамлакатимиз меҳнат иқтисодиёти соҳасида етарлича илмий тадқиқ этилмаган. Мазкур диссертация тадқиқотининг долзарблиги иш билан бандлик шаклини ўзгартиришнинг ижтимоий оқибатларини, ривожланиш қонуниятларини ва уни Ўзбекистонда намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишдаги бўшлиқни тўлдиришга йўналтирилганлиги билан белгиланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ижтимоий-иқтисодий тизимлардаги трансформация жараёнлари турли иқтисодий ва ижтимоий мактаблар ҳамда илмий йўналишлар, шу жумладан, меҳнат иқтисодиёти вакиллари томонидан ҳам тадқиқ этилган.

Хусусан, бандлик муаммолари Ж.Кейнс, К.Маркс, А.Маршалл, Д.Массея, А.Пигу, Д.Рикардо, Б.Робертс, А.Смит, Э.Тоффлер, М.Фридман, Ф.Хайек, Й.Шумпетер каби олимлар тадқиқотининг предмети бўлган.

Меҳнат иқтисодиётининг асосий назарий қоидалари В.Адамчук, Е.Антосенков, Е.Белкин, В.Буланов, А.Ващенко, Н.Волгин, Б.Генкин, Р.Ерохина, Т.Золотарева, В.Кабанов, Е.Катульский, Ю.Кокин, Р.Колосова, О.Комаров, А.Котляр, В.Куликов, Г.Меликьян, Ю.Одегов, В.Потуданская, В.Похощев, В.Ракоти, А.Рофе, Г.Слезингер, Л.Старовойтова, А.Фоменко, В.Цыганков, Н.Шаш, П.Шлендлер, А.Щербаков, Д.Щипанова, Р.Яковлев каби олимларнинг илмий тадқиқотларида, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий тизимлардаги трансформация жараёнлари билан боғлиқ ходисалар, қонуниятлар ва муаммолар Л.Абалкин, О.Богомоллов, А.Городецкий, В.Кириченко, Р.Нуреев, В.Радаев каби олимларнинг илмий ишларида ўз аксини топган.

Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш муаммолари А.Аганбегян, Е.Варшавский, В.Герасимова, С.Глазьев, Л.Гохберг, Р.Гринберг, М.Делягин, П.Друкер, В.Ивантер, В.Иноземцев, Д.Львов, М.Кастельс, Н.Кондратьев, Б.Кузык, В.Макаров, Ф.Никсон, П.Фишер каби иқтисодчиларнинг кўплаб илмий ишларида тадқиқ этилган.

Иқтисодиётни трансформациялашуви шароитида меҳнат иқтисодиёти муаммоларни тадқиқ этишда ўзбекистонлик олимлардан Қ.Х.Абдурахмонов, Н.Қ.Зокирова, Н.Х.Рахимова, Ш.Р.Холмўминов, К.З.Хомитов, Г.Абдурахманова ва бошқа олимларнинг илмий ишлари бағишланган.

Юқорида номлари зикр этилган олимларнинг илмий ишланмалари меҳнат бозорида юзага келадиган муаммоларга, шу жумладан иқтисодий инновацион ривожлантиришнинг ҳозирги шароитида иш билан бандлик шаклини ўзгартиришга нисбатан муаллиф назарини кенгайтириш имконини берди. Бунда шуни ҳам таъкидлаш лозимки, аҳолининг иш билан бандлиги шаклини ўзгартириш жараёнларининг кўплаб жиҳатлари замонавий иқтисодий фанида тўлиқ тадқиқ этилмаган.

Тадқиқот методологияси

Мақолада илмий мушоҳада, тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий таҳлил, монографик таҳлил ва гуруҳлаш каби усуллар қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар

Ҳозирги шароитда ишлаб чиқариш жараёнларига инновацион технологияларнинг интенсив тарқалиши ва жорий этилиши билан боғлиқ сифат жиҳатдан таркибий ўзгаришлар узлуксиз равишда кечмоқда. Билимларга асосланган иқтисодий ривожланиши ушбу ўзгаришларни тезлаштириш учун маълум даражада туртки берди. Мазкур ўзгаришлар аҳолининг иш билан бандлиги соҳасидаги барча ижтимоий-иқтисодий институтларни қамраб олади ва умуман иқтисодий катта таъсир кўрсатади.

Иқтисодий инновацион ривожланиш йўлига ўтиши ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига илм-фанга асосланган технологияларнинг оммавий жорий этилиши, меҳнатни ташкил этишнинг аҳоли бандлиги шаклининг ўзгаришига, меҳнат бозорида янги тенденциялар пайдо бўлишига олиб келувчи янги шакллари ривожланиши билан тавсифланади. Унинг энг муҳим жиҳатлари ичида қуйидагиларни ажратиш мумкин: ишлаб чиқариш воситаларининг бешинчи ва олтинчи технологик укладларга мос келувчи интеллектуал капитал фойдасига дематериализация қилиниши; хўжалик юритувчи субъектлар хатти-ҳаракати мотивациясининг инсон капиталини ривожланиш томонга сурилиши; ахборот тармоқлари орқали масофавий иш билан бандликдан кенг фойдаланишда намоён бўладиган ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш борасидаги муносабатларнинг виртуаллашуви ва ҳ.к. [2].

Ижтимоий ривожланиш ҳозирги ҳолатининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, билимлар иқтисодий инновациялар, кўпроқ, ресурсларнинг вариатив комбинациялари ва амалий илмий ютуқларга эмас, балки билимлар оқимининг амалиётда самарали қўлланилишига асосланади [3]. Агар ушбу нуктаи назардан келиб чиқадиган бўлсак, меҳнат ресурслари инновацион ўсишнинг муҳим манбаига айланиб бораётганлигига гувоҳ бўламиз. Улар билимларнинг эгаси бўлгани ҳолда инновацияларнинг ёйилишини таъминловчи ижтимоий-иқтисодий алоқаларни ҳосил қилади.

Иш билан бандлик меҳнат ресурсларини ишлаб чиқариш жараёнларига киритишни назарда тутаяди, шунинг учун инновацион меҳнатнинг хусусиятини тушуниш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётга доир ишларнинг аксарияти «меҳнат» тушунчасини инсоннинг ижтимоий фойдали фаолияти билан боғлайди. Шаклланаётган инновацион иқтисодиёт учун меҳнат фаолиятининг куйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиш мумкин: ишлаб чиқаришнинг ижодий хусусияти; ходимларнинг инновацион хатти-ҳаракатини сақлаб туриш; кооперациянинг ишлаб чиқариш жараёнларининг индивидуаллашуви ва ишлаб чиқариш муносабатларининг глобаллашуви билан боғлиқ икки томонлама хусусияти.

Ахборотни яратиш ва тарқатишга асосланган фаолият иқтисодиётнинг инновацион секторлари корхоналари учун асосий жиҳатга айланмоқда. Ҳозирги шароитда ахборот ресурсларининг юқори аҳамиятга эгаллиги унинг ишлаб чиқариш воситаси ва мақсади сифатидаги ролини белгилаб беради. Ахборот меҳнатини – ахборотни яратиш ва тарқатиш мақсадида меҳнат ресурсларининг интеллектуал капиталидан фойдаланишга йўналтирилган ижтимоий фойдали фаолиятни шакллантириш учун замин яратилади.

Бизнинг фикримизча, замонавий иқтисодиёт учун меҳнатнинг янги мослашувчан (инновацион) тури хосдир, бу иш билан бандликнинг янги шакллари ва турларини жорий этиш ҳисобидан унинг мазмуни ва таркибини доимий равишда янгилаб туриш зарурлигида намоён бўлади. Л.А.Васюнинанинг фикрига кўра, инновацион иш билан бандлик «инсоннинг, фирмадаги кадрлар салоҳиятининг, тармоқ меҳнат ресурсларининг, ҳудуддаги иқтисодий фаол аҳолининг технологик янгиликлар туфайли келиб чиққан иқтисодиётнинг янги эҳтиёжларига тезда мослашиш қobiliятини» ўзида намоён этади [4].

Тадқиқотчи, биринчидан, меҳнат ресурсларининг «мослашувчанлиги» тушунчасини қўллайди, бу, бизнинг фикримизча, етарли эмас, чунки у «аҳолининг иш билан бандлиги» тушунчасининг назарий мазмуни билан боғланмайди. Бир томондан, меҳнат ресурсларини ишлаб чиқариш жараёнига киритиш механизми мавжуд эмас, иккинчи томондан, меҳнат бозорининг бошқа институтлари меҳнат ресурсларининг сифат ва миқдор тавсифларини иқтисодиётнинг самарали иш билан бандлик учун чақириқларига мувофиқлаштириш масалаларида иштирок этмайди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, «инновацион иш билан бандлик» тушунчасининг мазмунини кенгайтириш учун уни иқтисодий циклнинг турли босқичларида, иқтисодиёт томонидан шакллантирилаётган янги трендларга мослаштириш доирасида меҳнат бозори турли иштирокчиларининг манфаатларини боғлаш ва бирлаштириш нуқтаи назаридан кўриб чиқиш ҳам мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Меҳнат бозорида илгари юзага келган муносабатларнинг йўқолиши муносабати билан иқтисодиётнинг пасайиши босқичида меҳнат бозорининг турли субъектлари ўз манфаатларини боғлаш жараёнига киришади, ушбу

манфаатларнинг кесишуви нуқталари шаклланади, мазкур манфаатлар мувозанати асосида муносабатлар тизимини ўрнатиш учун асос солинади.

Ўз навбатида, меҳнат бозорининг ёрдамчи институтлари – иш билан бандлик хизматлари, ижтимоий шериклар ва қасаба уюшмаларига меҳнат бозори асосий иштирокчиларининг манфаатларини ифодалаш билан боғлиқ ижтимоий аҳамиятли рол берилади. Жонланиш ва кўтарилиш босқичида шаклланадиган муносабатлар янада кўзга кўринарли бўлади, бу меҳнат муносабатларнинг барча томонларини қондирувчи шароитда меҳнатни ташкил этишнинг янги шакллари ва усулларини жорий этиш имкониятини таъминлайди.

Таъкидлаш лозимки, иқтисодиётда муайян хилдаги бандликнинг устунлик қилиши ижтимоий ишлаб чиқаришнинг жорий хусусияти билан узвий боғлиқ. Индустриал иқтисодиётгача бўлган даврда иш билан бандлик соҳасида инновацияларни жорий этиш алоҳида ҳўжалик юритувчи тузилманинг муайян жиҳатлари билан боғлиқ тасодифий хусусиятга эга. Саноат инқилоби янги хилдаги бандликни капитални янгилаш давлари билан чегараланган қатъий вақт доираларида ёйиш имкониятини кенгайтирди [5]. Мазкур ҳолатда иш билан бандлик шаклининг ўзгаришини кўриб чиқишда иқтисодиётнинг пасайиши ва жонланиши билан узвий боғлиқ бўлган яққол ифодаланган дискрет хусусиятни таъкидлаш мумкин. Шу билан бирга бешинчи ва олтинчи технологик укладларнинг ёйилиши, ишлаб чиқариш муносабатлари тизимига инновацияларнинг жорий этилиши маҳсулот ва меҳнат ресурслари рақобатбардошлигининг шартли ҳисобланган узлуксиз жараёнга айланмоқда.

Шунинг учун шаклланаётган иқтисодиётда билимлар “бевосита ишлаб чиқарувчи куч” сифатида иштирок этади [6]. Б.Салиховнинг таъкидлашича, билимларга асосланган иқтисодиёт «...инсон фаолиятининг унинг доирасида инсонга билиш-яратиш вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган билимлар такрор ҳосил қилинадиган ўзига хос соҳасидир» [7]. Г.Клейнер бу борада ҳозирги вақтда «ишчи қўлларнинг» ноиндустриал бозоридан ва «ишчи бошларнинг» индустриал бозоридан «динамик қобилятларнинг» постиндустриал бозорига ўтиш рўй бермоқда, деб таъкидлаган [8]. Агар ўтган даврда билимлар ишлаб чиқариш воситаси бўлган бўлса, ҳозирда ушбу ролда бундай билимлар манбаи сифатида инсон қатнашмоқда. Демак, аҳолининг иш билан бандлиги инсон томонидан ўзининг интеллектуал ва инновацион салоҳиятини амалга ошириш соҳаси бўлади. Ўз навбатида, бу аҳолининг иш билан бандлигини бошқаришнинг меҳнат ресурсларини инновацияларни ташаббус қилиш ҳисобидан ўз салоҳиятини амалга оширишга ундовчи самарали механизмини яратишга бўлган эҳтиёжни белгилаб беради.

Аҳолининг иш билан бандлиги соҳасидаги трансформация жараёнларини объектив тарзда тушуниш учун иқтисодий ривожланиш цикллари ва уларнинг аҳолини иш билан бандлиги шаклининг ўзгаришида намоён бўладиган ижтимоий-иқтисодий оқибатларни умумий тавсифлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади (1-жадвал).

Аҳолининг иш билан бандлиги шаклининг ўзгариши ва инновацион иш Фан-техника тараққиёти асосида постиндустриал жамиятга ўтиш аутсорсинг орқали ўзаро боғланган тор ихтисослашган мослашувчан ишлаб чиқаришларни тезда ёйиш учун ижтимоий-иқтисодий шароитларни яратди. Ҳозирги шароитда анъанавий иш билан бандликка бўлган асосий талабни таъминлаган анъанавий йирик корхоналарнинг миллий маҳсулотни шакллантиришдаги иштироки камайиб бормокда, бу ностандарт иш билан бандликнинг пайдо бўлишига ва иқтисодиётда «анъанавий» ходимлар сони ва ролининг қисқаришига олиб келади. Аҳолининг инновацион иш билан бандлигини ривожлантириш жараёнларида меҳнат ресурсларининг таркибига таъсир кўрсатувчи гендер ва бошқа ижтимоий трансформациялар катта аҳамиятга эга, бу меҳнат бозорига оилали аёллар, кекса фуқаролар ва талабаларнинг чиқиши билан боғлиқ. Бунинг оқибатида, меҳнат бозоридаги таклиф соҳасида рақобат сезиларли даражада ошди.

Иқтисодиётни инновацион ривожлантиришнинг техник-иқтисодий шартларини ҳисобга олган ҳолда аҳоли иш билан бандлигининг шаклини ўзгартириш

Кондратьев-нинг узун тўлқинлари	Инновацион ривожланиш	Иш билан бандлик шаклининг ўзгариши
1. Жонланиш	Янги инновацион тўлқин шаклланади. Ушбу босқичда аввалги цикллarning тўпланган салоҳияти ҳисобидан иқтисодиётни комплекс таркибий ўзгартириш юз беради, ишлаб чиқариш воситалари ва инсон капиталига киритиладиган инвестициялар ҳажми ошади.	Ишлаб чиқариш жараёнларига инновацион технологияларнинг жорий этилиши ҳисобидан иш билан бандликнинг янги шакллари пайдо бўлади. Меҳнатни ташкил этиш борасида юзага келган муносабатларнинг ижтимоий-иқтисодий эскириши меҳнат бозорида ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш ва ижтимоий инновацияларни жорий этишга бўлган талабни шакллантиради.
2. Кўтарилиш	Янги укладнинг шаклланган технологик негизи ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг янги форматига бўлган талабни шакллантиради. Иқтисодиётнинг илғор тармоқлари хўжалик юритувчи субъектлари янги технологияларни фаол жорий этади.	Мазкур босқичда аҳоли бандлигининг шаклини ўзгартириш суръатлари энг юқори бўлади, бу бандликнинг шаклланган янги шакллари ижтимоий ва ҳукукий мослаштиришга бўлган эҳтиёжни кучайтирувчи меҳнат унумдорлигининг ўсиши билан боғлиқ. Ушбу босқичда меҳнат бозори иштирокчилари ўртасидаги ижтимоий муроса ҳукукий жиҳатдан мустаҳкамланади.
3. Пасайиш	Сердаромадлиликни камайитирувчи қонун кучга киради, бу устунлик қилаётган	Юзага келган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг қадрсизланиши юз беради, бу ишлаб чиқаришнинг

	технологик уклад самарадорлигининг қисқаришига олиб келади. Ишлаб чиқаришга киритиладиган инвестицияларнинг кескин қисқариши юз беради....	самарасизлиги ва яширин ишсизликнинг ўсиши билан кузатилади. Инсон капиталини ривожлантиришга капитал қўйилмалар ҳажмининг камайиши содир бўлади.
4. Депрессия	Эскирган технологиялар ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашга қодир эмас. Капиталлар таркибий инновацияларни шакллантиришга йўналтирилади.	Аҳоли фаровонлигининг камайиши ва ижтимоий кескинликнинг ўсиши юз беради, бунга ишсизлик даражасининг ошиши ҳам сабаб бўлади. Бандлик ва меҳнатни ташкил этиш эски шакллариининг барҳам топиши натижасида уларнинг янги шакллари пайдо бўлишига замин яратилади.

Манба: жадвал муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Умумий кўринишда, анъанавий ва инновацион иш билан бандлик ўртасидаги фарқлар 2-жадвалда келтирилган.

Меҳнат бозоридаги аҳоли иш билан бандлиги шаклининг ўзгариши билан боғлиқ тенденциялар

Анъанавий иш билан бандлик	Инновацион иш билан бандлик
бир иш берувчида ишлаш	турли буюртмачиларда ишлаш
меҳнат фаолияти иш берувчининг ишлаб чиқариш воситаларида амалга оширилади	уларда ходим ўзининг ишлаб чиқариш воситаларидан қисман ёки тўлиқ фойдаланадиган аралаш ишлаб чиқаришларнинг шаклланиши
муайян функцияга эга бўлиб, тарафлар буйсунадиган узок муддатли ёки муддатсиз меҳнат шартномалари	тарафларнинг тенглиги асосида муайян натижага эришишни ўз олдига мақсад қилган муддатли фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар
иш юкламасининг муайян вақт доирасида тенг тақсимланиши	ходим ўз вақтини вазиятга қараб мустақил бошқаради
пенсия, ижтимоий, тиббий суғурта каби анъанавий қадриятларни ҳимоялашни ўз олдига мақсад қилган касаба уюшмаларининг иши ва меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари	касаба уюшмаларинининг корхона ва ташкилотлар фаолиятига таъсирининг камайиши ҳамда меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг либераллашуви
ишлаб чиқариш жараёнлари ва корпоратив маданият доирасида меҳнат мажбуриятлари ва хатти-ҳаракат нормаларининг қатъий регламентланиши	анъанавий корпоратив маданиятнинг ўзгариши, меҳнат ресурслари ички ва ташқи мобиллигининг ривожланишига олиб келувчи меҳнат муносабатларининг дерегламентацияси
ихтисослашувга қараб меҳнатни ташкил этишнинг қатъий доиралари	ходимнинг функционал мослашувчанлиги ва поливалент ихтисослашувига олиб келувчи касбий чегаралар дестандартизацияси

моддий рағбатлантиришнинг устунлик қилиши ва ходимнинг келажакка бўлган ишончни, хавфсиз ва қулай меҳнат шароитлари, мансабда ўсишни таъминловчи кафолатларга бўлган эҳтиёжлари	ходим манфаатларининг ривожланиш ва ўзини ифодалаш ҳамда горизонтал меҳнат мобиллиги томонга ўзгариши
ўрта ёки олий касбий маълумотли дипломли мутахассисларга бўлган юқори талаб	ташкilotларнинг мутахассисларни ўқитиш учун алоҳида буюртмаларни шакллантиришга, корпоратив ва аралаш ўқитишни шакллантиришга интилиши
барқарор иш ҳақи	иш берувчининг қисқа муддатли вазифаларига қараб меҳнатга ҳақ тўлашнинг мослашувчан шакллари қўллаш
меҳнатни сарфлашнинг устунлик қилувчи йўналиши сифатида моддий ишлаб чиқариш	хизматлар кўрсатиш соҳаси ҳажмининг ошишида намоён бўладиган ишлаб чиқариш диверсификацияси
кадрлар таркибининг мавжуд меҳнат иерархияси ва субординация доирасида корпоратив нормалар ва талабларга амал қилишнинг устуворлиги	ҳар бир ходимнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинишини ва ностандарт тафаккурнинг рағбатлантирилишини назарда тутувчи инновацион хатти-ҳаракатни ривожлантиришга интилиш

Манба: жадвал муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

Жадвалдан кўриб турганимиздек, янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда инсон ўзига берилган иш ўрни доирасидаги меҳнат фаолиятининг субъекти ролини эмас, балки инновацион фаолиятни амалга оширувчи ролини бажаради. Бизнинг фикримизча, меҳнат ресурслари томонидан меҳнатда ўзини намоён этишнинг янги моддий ва номоддий неъматларни яратишга йўналтирилган янги усуллариининг мунтазам ўзлаштирилиши билан боғлиқ тегишли ташаббускор якка тартибдаги ёки жамоавий хатти-ҳаракатсиз интеллектуал капиталнинг эгаси ролини бажариб бўлмайди. Шу ўринда ходим ўта инновацион бўлиши (бу унинг истаклари ва ҳаракатларида ифодаланади), лекин ресурсларнинг етишмаслиги, ҳамкасблар ва раҳбариятнинг қаршилиги туфайли унинг фаолиятининг якуний натижаси минимал бўлиши мумкин.

Шуни ҳисобга олган ҳолда, инновацион хатти-ҳаракатни ходимнинг инновацияларни ишлаб чиқишга «тайёрлиги» сифатида кўриб чиқувчи Л.Дорренбошнинг фикрига қўшилса бўлади.

Ўз навбатида, «тайёрлик» ўша тадқиқот доирасида янада самарали ишга қандайдир интенцияни (мақсадни) ўзида намоён этади [9]. Таъкидлаш жоизки, инновацион хатти-ҳаракат ўз табиатига кўра ўзгарувчан категория ҳисобланади. У янги ғояларни ўйлаб топиб, ривожлантирувчи ходимларга ҳам, хўжалик юритувчи субъектларга ҳам учрайди. Хўжалик юритувчи субъектлар даражасидаги инновацион хатти-ҳаракатни биз меҳнат ресурсларининг ғояларни ўйлаб топиб, амалга оширишга йўналтирилган фаолиятни рағбатлантирувчи ва таъминловчи ташкилий тизим сифатида кўриб чиқамиз.

Бизнингча, инновацион хатти-ҳаракатни бутун иш билан бандлик сиёсати доирасида макродаражада ҳам кўриб чиқиш мумкин, бунда меҳнат

ресурсларининг инновацион хатти-ҳаракати меҳнат бозори субъектлари томонидан меҳнат ресурсларининг инновациялар соҳасидаги ташаббускорлигидан катта самарага эришиш учун шароитлар яратишга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуининг амалга оширилишини ўзида намоён этади.

Ижтимоий-иқтисодий тенденциялар хусусиятини ҳисобга олган ҳолда инновацион ривожланиш суръатлари, иш билан бандлик шаклининг ўзгариши ва жамиятнинг инновацион иқтисодиётга мослашиш қобилияти ўртасида узилишнинг пайдо бўлиши мумкинлигини таъкидлаш лозим. Масалан, хўжалик юритувчи субъектлар меҳнат унумдорлигининг ошишида намоён бўладиган инновацион фаолликнинг ортиши ва аҳоли сонининг ўсиши меҳнат бозорида рақобатнинг кучайиши муносабати билан табиий тарзда меҳнат ҳақининг даражасида ўз аксини топади. Бу ривожланган мамлакатларнинг ижтимоий тузилмасида ўрта синфнинг устунлик қилиши асосида йўлга қўйилган ижтимоий-иқтисодий муносабатларни ўзгартирувчи мустақил трендни шакллантиради.

Бизнинг назаримизда, меҳнат бозоридаги тангликни инновацион хизматлар соҳасини ривожлантириш ҳисобидан юмшатиш мумкин. Ишлаб чиқаришда рақобатнинг кучайиши ва хизматлар кўрсатиш соҳасида талабнинг ортиши тобора кўпроқ ишлаб чиқарувчиларни хизматлар кўрсатиш соҳасига чорлайди. Мазкур тенденция айниқса АТ-компаниялар иқтисодий моделлари шаклининг ўзгаришида кўзга ташланади.

АТ-маҳсулот бозоридаги тенденция шуни кўрсатмоқдаки, кўплаб ишлаб чиқариш компаниялари ўз ишлаб чиқаришини асосий маҳсулотга қўшимча хизматларнинг мажбуран кўрсатилишига йўналтирмоқда. Бунинг ҳисобидан улар қўшимча маҳсулот ҳажмини оширишга ва бир вақтнинг ўзида буюртмачига айланадиган харидор билан узоқ муддатли ўзаро ҳамкорликни сақлаб туриш ҳисобидан хизматларни индивидуллаштиришга бўлган талабни қондиришга эришади. Шу муносабат билан микроэлектроника ишлаб чиқариш соҳасида жаҳонда етакчи ҳисобланган Тайванда микроэлектроника ишлаб чиқариш ва инновацион хизматлар кўрсатишни ўз ичига олувчи АТ-тармоқ ривожланишининг мавжуд тенденцияси катта қизиқиш уйғотади.

Сўнгги йилларда Oracle, IBM, Microsoft ва SAP компаниялари маълумотларни бошқариш ва таҳлил қилиш соҳасига ихтисослашган ташкилотлардан дастурий таъминот харид қилиш учун жами \$15 млрд.дан кўп маблағ сарфлаган. Мазкур тармоқ \$100 млрд.дан ортиқ қийматда баҳоланмоқда ва бир йилда камида 10 фоиз тезлик билан ривожланмоқда, бу умуман бизнес учун дастурий таъминотга қараганда икки марта тез [10]. Statista статистика базасининг маълумотларига кўра, хизматлар ва дастурий таъминот аппарат воситаларини ривожлантириш учун очиқ булутли инфратузилма харажатлари даражаси 2016 йилда бутун жаҳонда \$38 млрд.ни, 2026 келиб эса \$173 млрд.ни ташкил қилади [11].

Юқорида айтилганлардан шундай хулосага келиш мумкинки, инновацион тармоқларнинг ривожланиши моддий ишлаб чиқариш соҳасида меҳнат ресурсларига бўлган талабнинг камайишига ва ахборот хизматлари ҳамда касбий хизматлар кўрсатиш соҳаларида уларга бўлган эҳтиёжнинг ортишига олиб келади.

Бу мослашувчан ишлаб чиқаришнинг қўлланилиши, тармоқ кичик инновацион корхоналарнинг ёйилиши, инновацион менежментни жорий этиш ҳисобидан замонавий бошқариш моделларининг долзарбланиши билан боғлиқ хўжалик фаолиятини юритишнинг янги ташкилий шакллари пайдо бўлишига ва ёйилишига олиб келади.

Шунинг учун иш билан бандликнинг янги белгиси, трансформация жараёнларининг таъсири остида ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этиш меҳнат бозорида ўзининг талаб этилишини йўқотиши мумкин.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, инновацион иш билан бандлик бандликнинг ностандарт ташкилий-ҳуқуқий шакллари қўллаш орқали меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг янада мослашувчан шакллари татбиқ этишни назарда тутди. Иш билан бандликнинг ностандарт шакллари мавжуд бўлиши, ўз навбатида, меҳнат бозорининг майдаланишига, меҳнат ресурсларини бирлаштириш учун ижтимоий базанинг камайиши туфайли касба уюшмаларининг ижтимоий ҳаётдаги функциялари ва ролининг ўзгаришига олиб келади. Шу муносабат билан меҳнатни муҳофаза қилиш ва иш билан бандлик муаммоси бандликни бошқаришга нисбатан бошқа талабларни қўувчи янги аҳамият касб этади.

Ҳозирги вақтда ахборот ва коммуникация технологияларининг ривожланиши ва кенг тарқалиши ходимлар билан иш берувчилар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг янги шакллари пайдо бўлиши учун шароитлар яратади. Хўжалик амалиётида коммуникация воситаларидан фойдаланиш иш берувчига ходимни корхонанинг асосий инфратузилмасидан узоқлаштириш асосида турли хилдаги меҳнатни ташкил этиш имконини беради. Хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ юзага келган виртуал муҳит меҳнат ресурсларига ўз ишини Интернет глобал тармоғи орқали бажаришга шароит яратади.

Ўтказилган таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, ностандарт иш билан бандлик инновацион хатти-ҳаракатга таъсир кўрсатиши мумкин, бу ходим манфаатларининг қисқа муддатли мақсадларга эришишга қайта йўналтирилганлиги, ташкилот ичидаги муносабатларнинг йўқолганлиги ва ходимда иш берувчига бўлган ишончнинг камайганлиги билан боғлиқ. Айни пайтда иш билан бандликнинг ностандарт шакллари қўллаган ҳолда меҳнат ресурсларини бошқариш замонавий усуллариининг самарали уйғунлаштирилиши нафақат иш билан бандликнинг ностандарт шакллари қўллашдан кўриладиган

харажатларни қоплаши, балки ходимларнинг инновацияларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга бўлган мотивациясини кучайтириши ҳам мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, ижтимоий иш билан бандлик муносабатлари фан-техника тараққиётининг таъсири остида янги – инновацион ҳолатга ўтади. Унинг доирасида меҳнат ресурслари билимларнинг эгаси ролида иштирок этади. Ўз навбатида, инновацион иш билан бандлик меҳнат ресурсларини илм-фанга асосланган ишлаб чиқариш жараёнларига жалб этиш, уларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантириш ва инновацион хатти-ҳаракатини рағбатлантириш борасидаги ижтимоий муносабатлар тизимини ўзида намоён этади. Бунда меҳнат ресурсларининг инновацион салоҳияти дейилганда, биз меҳнат ресурслари субъектларининг юзага келадиган муносабатларга тўғри мослашиш, самарали ва ностандарт қарорларни мустақил қабул қилиш ҳамда уларни тез ўзгарувчан техник-иқтисодий муҳит шароитида ишлаб чиқариш жараёнларида амалга ошириш қобилиятини тушунамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак // Халқ сўзи. – 2017. – 16 январ.
2. Dorenbosch L., van Engen M. L., Verhagen M. On the job innovation // Creativity and Innovation Management. – 2005. – Vol. 14, № 2. – P. 130.
3. Горденко Г. В. Межфирменная кооперация в инновационной сфере как объект государственного регулирования // Экономика, предпринимательство и право. – 2012. – № 2 (13). – С. 9–15. – [Электронный ресурс].
4. Васюнина Л. А., Борисова Е. В. Механизм регулирования рынка труда при формировании инновационного типа занятости населения [Электронный ресурс] // Электронный журнал. – Режим доступа: <http://www.sor.volsu.ru/journal/TEST1/index02.shtml> (дата обращения: [укажите]).
5. Курносова Т. И. Гибкая занятость в экономике развитых стран: причины, формы, эффективность: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. – Москва, 1988. – 143 с.
6. Макаров В. М. Контуры экономики знаний // Экономист. – 2003. – № 3. – С. 3.
7. Салихов Б. В. Интеллектуальный капитал организации: сущность, структура и основы управления. – Москва, 2008. – С. 45.
8. Локосов В. В. Трансформация социетальных систем (опыт реформ в современной России): автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. – Москва, 2002. – 64 с.
9. Dorenbosch L., van Engen M. L., Verhagen M. On the job innovation // Creativity and Innovation Management. – 2005. – Vol. 14, № 2. – P. 135–139.
10. The Economist [Электронный ресурс]. – 25 February 2010. – Режим доступа: <http://www.economist.com/node/15557443> (дата обращения: [укажите]).

11. Statista: Public cloud Infrastructure as a Service (IaaS) hardware and software spending from 2015 to 2026, by segment (in billion U.S. dollars) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statista.com/statistics/507952/worldwide-public-cloud-infrastructure-hardware-and-software-spending-by-segment> (дата обращения: [укажите]).
12. Ибрагимов И. М. Инновационное развитие экономики: теория, методология, практика. – Ташкент: «Фан ва технологиялар», 2021. – 256 с.